

La muntada nazionala dil lungatg romontsch

Autor(en): **Tuor, P.**

Objekttyp: **Article**

Zeitschrift: **Igl Ischi : organ della Romania (Societat de Students Romontschs)**

Band (Jahr): **18 (1922)**

PDF erstellt am: **20.07.2024**

Persistenter Link: <https://doi.org/10.5169/seals-882170>

Nutzungsbedingungen

Die ETH-Bibliothek ist Anbieterin der digitalisierten Zeitschriften. Sie besitzt keine Urheberrechte an den Inhalten der Zeitschriften. Die Rechte liegen in der Regel bei den Herausgebern.

Die auf der Plattform e-periodica veröffentlichten Dokumente stehen für nicht-kommerzielle Zwecke in Lehre und Forschung sowie für die private Nutzung frei zur Verfügung. Einzelne Dateien oder Ausdrucke aus diesem Angebot können zusammen mit diesen Nutzungsbedingungen und den korrekten Herkunftsbezeichnungen weitergegeben werden.

Das Veröffentlichen von Bildern in Print- und Online-Publikationen ist nur mit vorheriger Genehmigung der Rechteinhaber erlaubt. Die systematische Speicherung von Teilen des elektronischen Angebots auf anderen Servern bedarf ebenfalls des schriftlichen Einverständnisses der Rechteinhaber.

Haftungsausschluss

Alle Angaben erfolgen ohne Gewähr für Vollständigkeit oder Richtigkeit. Es wird keine Haftung übernommen für Schäden durch die Verwendung von Informationen aus diesem Online-Angebot oder durch das Fehlen von Informationen. Dies gilt auch für Inhalte Dritter, die über dieses Angebot zugänglich sind.

La muntada nazionala dil lungatg romontsch.

Nus Romontschs, ils megliers de nos auturs, havein repetidamein discussionau, intercurriu e sli-giau la damonda, tgei impurtonza che nies lungatg matern possedi per nus sez, per nies pievel, per in svilup intellectual e siu beinstar economic, schebein ei vali la breigia de mantener e cultivar nies lungatg en nies agen interest, ne sche nus dueien dar liber quots alla progressonta germani-saziun. Nus astgein era ina gada intercurrir l' au-tra vart della damonda, tgei muntada, che il Ro-montsch posseda per nossa tiara, tgei avantatg ne disavantatg, che la dispariziun de nossa viarva, de nossa atgnadat nazionala, porschess al cantun Grischun ed a nossa patria Svizzera.

Era en quei grau entupein nus denter nossa gleut differenza de meinis. Tgi ha buca gia udiu dir, che l' existenza d' in tierz lungatg cantonal cun in territori limitau, ina literatura necessaria-mein modesta, in diember de dialects e plirs lun-gatgs de scartira complicheschi sur mesira l' ad-ministraziun de nossa tiara, caschuni difficultats, embrugls e spesas, impedeschi ne retardi bein enqual progress giavischeivel?

Ual ell' ura presenta para quella damonda de

prender ina muntada speciala. Cun in veramein niebel senn ideal e vasta egliada ha il Cussegl grond, buc il davos sin ispiraziun e cun coope-raziun de nos cars comburgheis tudestgs e talians, decretau avon dus onns en favur de nossa organisaziun centrala, la Ligia Romontscha, in subsidi annual de frs. 10.000, actuals alla contribuziun federala, per las grevas e custeivlas ovras linguisticas, che duein survir de basis al combat ulterieur per il manteniment e la cultivaziun de nies lungatg. Cheu stuein nus el present moment constatar cun smervegl e displischer, co nossa suprema autoritat executiva propona de smesar quella contribuziun, certamein aschi modesta, concedida ella davosa ura aunc per conservar in dils pli prezios scazis de nossa cultura, smanatschaus de svanir per adina. Nus cartein, che la stimada regenza grischuna tegni buca sufficientamein quen della ferma voluntat exprimida dal Cussegl grond sut applaus general de tuts nos organs publicistics e della vusch cumina en tuttas nossas valladas. E quella voluntat dat claramain d'entelgir, che las mesiras de spargn necessarias per restabilir nossas finanzas cantonalas duein en negina maniera esser d'incap per quei davos e forsa decisiv sforz, ch' ils Romontschs interprendan en mai sudida unitat e detschartadat en favur dil manteniment de lur lungatg matern. Senza dubi saveva ei buc esser la veglia de nos undreivels deputai de retrer lur maun gidont ual el moment il pli

decisiv, nua che nossa Ligia Romontscha stat a miez la realisaziun de quei, ch' ella ha empermess, che la grammatica sursilvana ei silla sava, ch' il diczionari de Surselva progressescha sut la direcziun la pli habla ch' ins saveva anflar, ch' ei vegn mess maun vid il diczionari engiadines, che las veglias uniuns romontschas prospereschan multiplicond ed engrondend lur publicaziuns cun agid dils subsidis reparti denter ellas e che novas uniuns seformeschan en las valladas las pli periclitadas.

Sch' il Cussegl grond ei semussaus gests e generus enviars il pievel romontsch, eis el buca mo staus inspiraus d' in niebel ed ideal sentiment, sunder ha el certamein seschau menar oravontut dalla perschuasiun, ch' il manteniment dil Romontsch seigi d' ina gronda muntada nazionala, ina necessitat politica per nies cantun, e ch' ei vali in sacrifici, e fussi el aunc bia pli gronds ch' il garigiau, per cultivar e sviluppar quei lungatg, conservar el en scola, baselgia e sin cadruvi. En las suondontas lingias vulein nus intercurrir ils motivs, els quals tala perschuasiun de nossa suprema autoritat ha sias ragischs, ton pli ch' els ein tochen ussa plitost vegni senti instinctivamein ch' exprimi en clars e precis arguments. En tgei schai la muntada publica, nazionala de nies lungatg romontsch?

I.

Quei che distingua la Svizzerza dallas autras tiaras ei buca mo sia constituziun da vegl enneu

republicana, sia democrazia veritabla e buca fictiva, siu character federalistic e decentralisau, sunder oravontut era l' uniun de plirs pievels, de plirs lungatgs tier ina unitat, ina cuminonza publica. La Svizzeria ei buc in stat nazional cun in agen e solet lungatg, ina cultura uniforma, sco quei ch' igl ei il cass tier tut las tiaras, che circumdeschan nus. Ella compeglia quater differents lungatgs, ell' ei la patria communabla de burgheis, che sedistinguan lunsch in da l' auter tras derivonza, character, historia, lungatg e dialect.

En quei factum differenziont vesein nus negina inferiuradat de nossa patria en confrunt cun auters stats, anzi ei schai en quei senza dubi ina gronda superiuradat. La Svizzeria adimplescha ina rolla bia pli nobla, pli meriteivla per la carstgounadat, ch' il sempel stat nazional. Sia missiun ei d' unir, de conciliar en in ideal pli sublim il pertratg, la civilisaziun differenta de pliras naziuns, de direger e concentrar enviers la medema mira lur sforzs ed aspiraziuns, de rumper cheutras lur egoismus, lur particularismus, lur superiuradat ed ambiziun. Sia mira ei plinavon de metter en profit pil bein public tuts ils prezios scazis culturals, ch' ils differents pievels san offrìr. Sia mira ei finalmein de survir sco intermediatura denter ils auters stats, de metter els en contact, schendrar e mantener amicezia, fidonza ed ina pasch sche pusseivel perpetua. Nus duvrein mo seregordar, co la Svizzeria ha ademplier quella aulta e saluteivla

mira durond las horrurs dell' uiara mundiala, e co ella ei intenzionada d' ademplir ella ozildi.

La Svizzerza consista ord cantuns suverans. Quels han de gidar e sustener ella enten il realisar sia missiun. Els ein adaquella de far quei, aschilunsch sco lur spért e tendenzas ein conformas agl ideal cumin della Confederaziun. Nus astgein pretender, che quei ei il cass en ina mesira pli tgiembla en quels cantuns, ils quals sez tras lur figuraziun fundamentala semeglian la patria communabla, sepresentan sco il reflex de quella. Negin sa snegar, con ch' ils cantuns mischedai de lungatg: Bern, Valleis, e forsa aunc il pli Friburg, contribueschan per surventscher ils contrasts nazionals, per reunir e metter en gudogn ils benefecis della cultura tudestga e la civilisaziun franzosa.

Mo negin cantun sa cun tonta rischun vegnir numnaus ina Svizzerza en pign, en miniatura, sco ual nies Grischun, el qual spel tudestg e talian flurescha l' atgna viarva romontscha. Privaus da ina pli gronda cultura nazionala ei ual il Romontsch obligaus de s' iniziar da giuven ensi en las literaturas de nos gronds vischins. Aschia daventa el, che numna il pli pign englar siu agen, il pli esprimiu cosmopolit, ch' ei sa dar.

Senza dubi ademplescha nies Grischun ina gronda missiun nazionala cun gidar ad avischinar in a l' auter igl element tudestg e talian de nossa patria. Nus vegnin a ver, che ual ils Romontschs

surveschan cheu sco intermediaturs. Mo quei ei buca sia suletta missiun. Nus vesein ual ton els temps historics sco ell' ura presenta, co umens de derivonza romontscha, ed era lur conburgheis stimulai da lur exempel, sedistinguan dapertut, nua ch' ei setracta de fortificar ils ligioms denter ils confrars svizzers de different lungatg, d' untgir ora a conflicts nazionals, de reunir en ina sintesa pli aulta las aspiraziuns ed ideas divergentas, che sefan sentir en las differentas parts de nossa tiara. Nus duvrein cheu mo numnar denter ils morts: Decurtins e Steinhauser. e denter quels che opeschan aunc dapresent, e quei lunsch suls confins de nossa patria: Calonder.

Nus astgein concluder, ch' ei significass senza dubi sminuir la muntada de nies cantun ella Confederaziun, privar el d' in dils pli impurtonts elements gideivels tier la realisaziun de siu scopo public e patriotic, sch' il pievel romontsch svaness sco tal, perdess sia atgnadat, d'aventass u italians ne tudestgs. Il manteniment dil Romontsch ei pia gia per quei empren motiv de muntada nazionala.

II.

A quei motiv seunescha in secund. Nus Svizzers, tgei lungatg che nus plideien, essan senza dubi tuts buns e sincers patriots. In' irredenta dat ei tier nus negliu. Denton san ins buca negar, che ils treis gronds lungatgs numnai nazionals, ils quals ein scadin comunabels cul lungatg d' ina dellas tiaras vischinontas, comportan era min-

tgin ina cuminonza intellectuala cugl exteriur. Sche ils dretgs tiarms vegnan cheu observai, sche scadin part della Svizzerza semuossa ferma avunda per marcar e salvar sia independenza en quei che ei nies agen, ei quei senza grond donn. Mo il prighel entscheiva, il temps d'uiara e per part aunc il temps che quora ei perdetga, aschiprest ch' il svizzer tudestg, franzos u talian selai memia zun influenzer buca mo d'ideas literaras, esteticas e semigliantas, sunder era dall'idea politica, d'aspiraziuns nazionalas u economicas dil pievel jester, cul qual el ei parentaus de saung. Da cheu senza dubi ina sminuziun dil spért svizzer patriotic, da leu differenza de meinis era els pugns, nua che unitat e perinadat fissan prefereivlas, da leu tgunschamein carplina, tensiun, dispetas en pressa e parlament.

Per il pievel romontsch exista quei prighel bia meins. Quel sulet ligian negins ligioms de saung cun tiaras jastras, el ei svizzers en tut siu far e demanar, en sia historia e tradiziun, e nuot auter che svizzers. Ils fundaments de nossa libertat, dalla quala ein naschi successivamein la Ligia Grischa, l'uniun dellas treis Ligias, il cantun Grischun actual e sia incorporaziun alla Svizzerza, ein vegni tschentai da nies pievel romontsch. Romontschs fuvan ils plaids de nies herox nazional Benedetg Fontana curdont ella lutgia della Tgalavaina, Romontscha la pli veglia canzun politica

grischuna, quella dell' uiara de Muosch. E tut nosa literatura orala u scretta da quels temps ensi entochen tier las creaziuns poeticas, che nus cantein di per di, la Ligia Grischa, il Pur Suveran, Mia bella val, tut ei patriotic, genuin grischun e svizzer. Il studi de nosa literatura sa buc auter che promover il senn e pertratg nazional. Nus possedein zun negin' ovra, ch' ins astgass metter sigl index digl antipatriotismus, ne che fladass spért jester, incompatibels cun nies pertratg republican e democratic.

Il Romotsch ei meins che ses auters convischins tentaus de semetter en dependenza d' ideas u de sentiments politics importai dagl jester. Simpatia ed antipatia tschorventan buca sia egliada. Cun spért ruasseivel e critic vegn el a criblar ils meinis che sepresentan, salvar quei ch' ei gest e raschuneivel. Adversaris senza remischun vegn el ad esser de tutta concepziun nazionalista, danunder ch' ella derivi. Tgi che va denter nies pievel cumin, sto sesmervigliar d' anflar tier el sur las contraversas politics dil mund savens in giudeci pli fundau, pli pusau, pli raschuneivel, che quei che ins catta denter ils perderts e gronds politichers, e quei beinduras perfin en nosa patria.

Aschi ault sco nus stimein nos cars conburgheis d' auter lungatg, astgein nus perquei tutina, senza van segloriem, exprimer il meini, che ei fussi in grond donn, sche il lungatg romontsch

stuess, sche forsa era suenter liung trer anavos, curdar en fossa.

III.

Il cantun Grischun consista ord ina complicada reit de vals, separadas entras aultas e spuretgas montognas. Las auas, che neschan ord lur glatschers, sespartan damaneivel e quoran viagiu encunter las treis grondas mars europeicas, il Rein cun ses affluents en la Mar dil Nord, igl Inn entras la Donau ella Mar Nera, la Moesa entras il flum Tessin ed il Po, la Maira ed il Poschiavin entras l' Adda ed il Po, la Ram entras l' Etsch ella Mar Adriatica. Daferton che las regiuns septentrionalas ein la continuaziun della Planira aulta svizzera-germanica, sepresentan las valladas talianas grischunas sco pintgas zenslas, che sestendan siador della Planira lombarda. Tgi che pren la carta entamaun, vesa ladinamein, ch' il cantun Grischun fuorma negina unitat el senn geografic, territorial.

Buca pli gronda ei l' unitat etnologica, culturala de sia populaziun. Tgei differenza regia ei d' ina part a l' altra en las relaziuns economicas, ella cultira della tiara, els interess materials, en pertratg e temperament! E vitier tut quei ha la reformaziun tratg in grond streh atras il pertratg e sentiment religius. Mo ina liunga tradiziun historica, la concordanza de biaras instituziuns giuridicas artadas dals perdavonts, la differenza aunc

pli gronda dals territoris vischinonts e de lur populaziun e la medema concepziun de libertat ed autonomia publica san explicar, co ord de tals contrasts ei ha saviu seformar in agen cuminesser, che setegn aunc adina vigurusamein ensemen en bunas e schliatas uras.

Denton eis ei senza dubi in grond prighel en nies menaschi cantonal, ch' ils interess regionals e locals predomineschien memia zun, ch' igl interess cumin general vegni alla quorta. Igl ei perquei de gronda muntada buca mo de construir ed augmentar miets de communicaziun, che strenschan pli seradamein ensemen la membra e rentan ella vid il cor, in centrum politic ed economic, sunder era de mantener e promover tut quei, che sa survir sco ligiom ideal, intellectual e moral denter las differentas parts della tiara. In tal ligiom ei era il lungatg romontsch. El avischescha en certs graus contradas e populaziuns, las qualas, fetg distantas ina da l' altra, havessen schiglioc negin ne mo pign contact. El ligia pli intimamein las fontaunas dil Rein cun quellas dell' Albula e dil Gelgia e cun quellas digl Inn. Tras lur lungatg communabel, schegie differentes en tun ed expressiun, sesentan quellas populaziuns pli datier, parenzas de saung, membra d' ina medema cuminonza culturala. Sentupein nus Romontschs, da tgei contrada che nus derivien, egl jester, ne returnein nus da quel a canossa, adina eis ei igl agen vierv matern, che electrisescha nies cor, che unescha nus, sveglia

l'encarschadetgna e la flomma de carezia per il sulom artau, per la casa dils perdavonts, la «Heimat», sco il schi bi plaid tudestg secloma. E tier quella «Heimat» auda per nus buca mo il vitg alpin, sunder era nies car cantun Grischun, l'entira patria svizzera.

Nus Romontschs havein avunda risguard, tact e modestiadat per buca vuler formar ina specia de stat el stat, de vuler sezavrar giu da nos convischins, star dapersei, sco nos vegls schevan, sper la meisa de Sevgiein. Mo quei astgein nus crer e pretender cun buna raschun, ch'ual nies lungatg ei in element de gronda muntada patriotica, in ligiom che strenscha nus in vid l'auter e vid la patria comunabla, in miet per surventscher il spért d'egoismus local u regional, schendrar e foverntar il senn de cuminonza e solidaritat.

IV.

Nunditgont ils gronds contrasts, che regien tier nus en confessiun e lungatg, ei il cantun Grischun da tschentaners enneu in dils pli ruasseivels e pacifics stats ell'Europa. Combats nazionals, sco els tursesgheschan la veta publica en enqual tiara vischinonta, ein tier nus totalmein nunenconuschents. Mai la pli pintga scarpanza denter il pievel, darar ina quorta discussiun amicabla el Cussegl grond. Nossa historia, nies spért raschuneivel e practic, adversaris de tuttas stravaganzas, la stema e carezia reciproca, han mussau a nus tole-

ranza e comportonza. Mo certamein quenta aunc in moment dapli per la pasch nazionala en nies cantun. Quei ei l' existenza dil lungatg romontsch.

L' opposiziun denter il tudestg e talian ei schiglioc en l' Europa moderna buca meins ferma, che quella denter tudestg e franzos. Ils tuns tudestgs, che resunavan aschi savens sper il lag de Garda, havevan gia avon l' uiara stridau las ureglias meridionalas e preparau l' entrada en la lutgia de nies vischin dil sid. Ed ussa, suenter che sia mira ei contenschida da quellas varts, para el de surportar mo nuidis las vuschs ruhas de nos confederai tudestgs secasai sper las bialas rivas dils lags tessines. Ed era ils Tessines sez, els han cheu negin entiert, possedan in agen programm nazional-linguistic.

Il cantun Grischun ei il sulet, nua che talians e tudestgs nativs ein uni el medem cuminesser. Sch' ei ha denter quels tochen ussa regiu compleina perinadat, schai il motiv per gronda part en quei, ch' els stauschan strusch negliu immediatamein in sin l' auter, ch' il pievel romontsch ei tschentaus territorialmein ed era moralmein denter ils dus elements opponi. Il Romontsch surve-scha senza dubi per sminuir la forza della botscha, che seresultass autruisa. Il amortit le choc, sco ils Franzos dian.

Dal plaid, character e temperament latin, en derivonza ed isonzas datier parentai culs talians de nossas valladas, han ils Romontschs gudiu scola

ed instrucziun tudestga, han da quella vart dils quolms lur relaziuns economicas e de familia. Els plaidan il tudestg il bia aschi bein sco lur agen lungatg e s'expriman en general tgunsch e lev era el talian. Ded esser intermediaturs denter las duas grondas naziuns, allas qualas els appartegnan per part a scadina, ei lur uffeci natural.

Plinavon impedeschan ils 40,000 Romontschs, ch' in ne l' auter lungatg acquisti el Grischun, el Cussegl grond sco el pievel, ina maioritat absoluta e hagi cheutras il surmaun sur l' auter. Uniculs Romontschs tegnan ils Talians la ballontscha als Tudestgs. Ei fuss pia buca pusseivel de maiorisar els. La toleranza e beinvulientscha exercitada enviers nies lungatg profitescha era a lezs, sco pli pintga minoritat linguistica.

Ei semidass probablamein enzatgei en nossa patria, aschiprest sco igl element romontsch svaness e che tudestg e talian sesanflassen en contact immediat, persuls en fatscha in a l' auter. Havend absorbiu ils romontschs — e quei paress d' esser il quors della historia — formassen ils Tudestgs ina massa compacta de pli che 100,000, sper ils quals ils Talians grischuns cun lur 20,000 sesanflassen en exprimida minoritat ed en totala dependenza politica. Aschi moderada e prudenta che nossa politica nazionala semussass, ei mass vess de bandischar tutta disfidonza e malcontentientscha tier quels, che ston esser ils paucs. Lutgas e difficultats seschassen buc evitar silla liunga. Ed il

bi e rient cantun Tessin, nus plidein buc della vischinonta Italia enconuschend memia bein il senn patriotic svizzer de nos convischins, ei maneivels avunda, per ch' ei sereghegliass buc en els il desideri de sedistaccar dal freid nord e seligiar leu nua ch' il saung ed il vierv train cun forza irresistibla.

Tgi che prevesa las pusseivladats, gie probabladats digl avegnir sa perquei buca snegar, ch' il manteniment dil lungatg romontsch ei d' ina muntada essenziala per nies cantun, per siu ruaus e svilup intern, per sia integritat ed atgnadat.

* * *

Dallas lingias precedentas suonda la conclusiun: Mantener e cultivar il lungatg romontsch ei buc in caprezi, ina fantasia de zaconts studigiai ne trubistgai, ei buca mo d' interess per nus Romontschs sez, che perdessan cun nossa faviala nossa atgnadat culturala, sunder in' ovra de gronda muntada politica patriotica, in avantatg e gudogn per il cantun Grischun e cheutras per nossa patria svizzera. Contribuir enzatgei ord la cassa publica per encuraschar e sustener las stentas per la Ligia Romontscha ei buca malempunder daners, igl ei quei mantener, remforzar ils fundaments de nossa atgna existenza politica, esser prevedents enviars ils prighels zuppai el stgir ravugl dil temps futur. Caveant consules!

P. Tuor.

Corrigenda: pag. 190, lingia 22 legia: supieviadat enstagl superiuradat.